

УДК 82.09:398.21/.22]:[325.83(477.83)(092)]

Євген ЛУНЬО

НАРОДНИЙ ПЕРЕКАЗ “РОМАН ШУХЕВИЧ І ОСИП ДЯКІВ КВАРТИРУЮТЬ У СЕЛЯНСЬКІЙ ХАТІ”: ІДЕЙНО-СМИСЛОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано оригінальний народний переказ: “Роман Шухевич і Осип Дяків квартирують у селянській хаті”. З’ясовано, що сюжет ґрунтується на художньому вимислі, що засвідчує вагоме суспільно-політичне й художньо-естетичне значення цих осіб. Автор констатує, що повстанський оповідний процес кінця ХХ – початку ХХІ століття має дві основні складові: давню традиційну і новочасну модерну. Простежено, як оповідач на вимогу сучасності намагається шляхом логічно-сміслового трактування довести достовірність перебування у його батьківській хаті двох народно-епічних героїв.

Ключові слова: повстанська оповідна традиція, народний переказ, Р. Шухевич, О. Дяків, ОУН, УПА, Яворівщина.

Повстанська оповідна традиція значну увагу приділяє осмисленню суспільно-політичної, військової, ідейної, моральної, духовної ролі еліти – провідників та командирів періоду збройної національно-визвольної боротьби. Одним із найвишарпаних репрезентантів цієї еліти, а отже й фольклорним об’єктом є Головний командир УПА генерал-хорунжий “Тарас Чупринка” – Роман Шухевич.

Зазначимо, що народно-епічний образ цієї історичної особистості висвітлено у статтях “Постать Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини”¹, й “Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини”², “Народне оповідання «Роман Шухевич перебуває в секретній повстанській криївці»: ідейно-художній аспект”³. Та останнім часом записано низку нових оригінальних творів на цю тематику, які також варто проаналізувати. Народний переказ “Роман Шухевич і Осип Дяків квартирують у селянській хаті”⁴ і є об’єктом дослідження у статті.

Спробуємо відстежити мотивацію й імпульси виникнення цього твору повстанської епіки, з’ясувати компонент суб’єктивний – художній вимисел, а також

¹ *Луньо Є.* Постать Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини / Є. Луньо // Український визвольний рух. – Львів, Вид-во “Мс”, 2007. – 36. 10. – С. 203–224.

² *Його ж.* Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини / Є. Луньо // Народознавчі зошити, 2011. – № 1. – С. 43–65.

³ *Його ж.* Народне оповідання “Роман Шухевич перебуває в секретній повстанській криївці”: ідейно-художній аспект / Є. Луньо // Східноєвропейський історичний вісник. Спеціальний випуск II. – Дрогобич, 2017. – С. 175–185.

⁴ Розповідь Федика Ігоря Івановича, 1948 р. н., жителя м. Львів, уродженця с. Велике Поле Яворівського р-ну Львівської обл. (Записав Євген Луньо 1.10.2012 р. у м. Львів). Приватний архів Євгена Луня у м. Яворів.

компонент об'єктивний як безпосереднє відображення історичної реальності, висвітлити їхню органічну єдність як мистецького явища, на підставі цього тексту вказати на особливу ідейно-політичну й художньо-поетичну роль Р. Шухевича як історичної постаті та як художнього образу у формуванні української масової свідомості.

Отже, застосовуючи передовсім метод герменевтики, що його визначають як мистецтво розуміння текстуального дискурсу⁵, а також окреслюють як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу⁶, розглянемо цей переказ.

Розповідь Ігоря Федика із села Велике Поле певною мірою подібна до аналізованої у попередній статті розповіді Софії Федик⁷. Адже в обох текстах йдеться про один і той самий об'єкт, про одну і ту ж подію, але оповідачі по-різному їх трактують і осмислюють. На порівняльному аналізі цих двох творів можемо простежити і з'ясувати роль суб'єктивного чинника, тобто особистості оповідача у творчому процесі, динаміці розвитку народної оповідної традиції.

Найперша відмінність – вікова різниця оповідачів. С. Федик є старшою на двадцять років двоюрідною сестрою І. Федика, і вона очевидець, а п. Ігор – молодший і про цю подію чув із родинних розповідей. Звідси і жанрова диференціація обох розповідей. У першому випадку – народне оповідання з елементами переказів синхронного плану, і як наслідок – активного осмислення і тривалого побутування. У другому випадку за жанром це переказ першого ступеня діахронного плану, тобто від очевидців. Найперше, кого він вказує, це двоюрідна сестра Параскева. Параня жила разом з ними в одній хаті. Вона – джерело переказу, з родини саме Параскева була найактивніше задіяна у підпіллі та найтісніше контактувала з повстанцями. Цю подію обговорювала вона із бабцею та сестрою Софією.

Софія доволі стисло констатує факт перебування у їхній хаті Р. Шухевича і його бойового побратима та розповідає про безпосередні особисті контакти із Головним командиром УПА, навіть виконує його завдання – відносить штафету. Сторонніх осіб у своїй розповіді вона до Шухевича безпосередньо не “допускає”, лише побічно згадує, що вони із двоюрідною сестрою обговорювали його гарний вигляд і вроду.

Пан Ігор акцентує увагу на стосунках Р. Шухевича із сім'єю, родиною, до якої поза кадром залучено усіх членів: бабця – основна господиня, що варила їсти, одна сестра, друга, брат, а також місцевий парох, отець Степан П'ясецький.

Важливо простежити, як І. Федик обстоює твердження про перебування в їхній хаті Головного командира УПА. Доволі важливим чинником ідентифікації Р. Шухевича, на думку оповідача, є впізнання його сестрою Паранею. У тексті про це сказано так: “Вона ж його не знала, що то був Шухевич, звідки, хто би був сказав? Це ж не пересічний стрілець був. [...] А потім, коли вже почалася перебудова, Параня побачила портрет Шухевича надрукований, каже: «О той інтелігентний хлопець, – а вона розумна була в мене сестричка, каже, – о то він був в мене в хаті, коли баба кормила їх»”. Зізнання, що спочатку Параня не знала про Шухевича, закономірно

⁵ Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. О. Шевченко]. – Київ: Основи, 2003. – С. 89.

⁶ Боров Ю. Эстетика / Ю. Боров; изд. 4-е, доп. – Москва: Издательство политической литературы, 1988. – С. 432.

⁷ Луцьо Є. Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини / Є. Луцьо // Народознавчі зошити. – 2011. – № 1. – С. 55–56.

впливає із реалій повстанської конспірації і, що важливо, представляє її як чесну й правдомовну. А звідси й велика довіра до її заяви, що впізнала його на портреті.

Ідентифікація епічного Р. Шухевича на підставі його фото чи мистецького портрету – типовий художній прийом народної оповідної шухевичіани. У попередньому дослідженні “Головний командир УПА Роман Шухевич у фольклорній прозі Яворівщини” він зафіксований у шести розповідях із чотирнадцяти аналізованих⁸. Також його використано у народному оповіданні, яке досліджуємо в іншій статті⁹.

Оповідач виділяє ще дві причини, чому Шухевич обрав для перебування саме їхню хату. Перша – це стратегічно вигідне розташування хати, близько до лісу, можна непомітно підійти а також відступити у разі небезпеки. Ось як про це говорить оповідач: “У зв’язку з тим, що наша хата старенька була на окраїні села, і там були прекрасні дороги, повстанцям було безпечно до неї заходити. І такий був вибій, де можна було підійти, терник, який ну прямо до нашого городу підходив. І в нас величезний сад був чудовий, і з другого боку глибока-преглибока дорога, поросла чагарями, там тільки фіра проїжджала. З того боку наш сад, черешні і більше нічого не було. Ідеальне місце для підпільників і тому подібне”.

Та ще однією вагомою причиною було те, що уся їхня сім’я тісно пов’язана з підпіллям, активно з ним співпрацювала. У ті часи, коли вороги усіма способами спонукали до зради, однією з найвищих суспільних і моральних цінностей вважалася надійність і відданість повстанцям. Тому візит до цієї сім’ї самого Р. Шухевича з одного боку найбільш переконливе підтвердження її порядності. А водночас це і чи не найвища моральна винагорода сім’ї за її активність і вірність повстанській справі. Сім’я трансформувала її в епічне полотно – що в народній традиційній культурі найбільш надійна й досконала форма не просто збереження, а й активного продуктивного функціонування.

На підставі аналізу образу оповідача І. Федика можна простежити, як ці народні оповідання впливали на нього. Передусім він активно перейняв розповіді про Р. Шухевича. Причому засвоював він інформацію, очевидно, від усіх членів родини й упродовж десятиліть. Згодом він трансформує їх у новий за жанром твір – переказ. І це теж процес тривалий та різнобічний. Оповідач заради особистого ідейно-політичного і творчого вираження розповідає цей переказ колишнім воякам УПА, членам хору “Повстанець”. Внаслідок такого активного побутовання переказ розширює свій тематично-смісловий зміст, доповнюється ще одним сюжетним епізодом. Бо ж виявляється, що один із хористів, як сам він стверджує, був тоді в охороні Р. Шухевича: “В нас тут збирався хор «Повстанець», і співали хлопці. Я їм розказав той епізод, а він каже: «Пане Ігоре, а я охороняв Шухевича тоді». І він мені навіть розказав, де він стояв. Він був бойовик СБ, у боївці СБ. І від нашої хати він стояв... Я знаю, де він стояв, там є такий терник. Він каже: «Я мав прикривати Шухевича звідси, – там такий вибій був. Каже, – я тут стояв»”.

Із тексту невідомо, чи цей повстанець-хорист від самого початку позиціонував себе як “охоронець Романа Шухевича”. На нашу думку, саме почутий від І. Федика переказ про перебування Головного командира УПА в його хаті слугувало повстанцеві тим імпульсом, щоб зачислити себе до охоронців Р. Шухевича. Тим

⁸ *Його ж.* Головний командир УПА Роман Шухевич... – С. 46.

⁹ *Його ж.* Народне оповідання “Роман Шухевич перебуває в секретній повстанській криївці”... – С. 181.

більше, що для цього є реальна основа – повстанець був охоронцем двох високого рангу командирів чи провідників. Звісно, що згідно з вимогами конспірації він не міг знати, кого саме охороняє. І ось тільки тепер, коли епос викристалізував твердження, що йдеться про Романа Шухевича, колишній повстанець і собі сприймає цей фольклорний постулат. Адже він робить його епічно “причетним” до Головного командира УПА і в такий спосіб дає змогу скористатися з усіх ідейно-політичних і моральних сатисфакцій та преференцій.

Для цих двох осіб важливим фактором епічного твердження про квартирування Р. Шухевича є його історична достовірність. І кожен з них цю достовірність по-своєму утверджує. Оповідач І. Федик шляхом логічного обмірковування моделює відповідну фактичну базу. Найперше зазначає, що в лісі біля Великого Поля була криївка, у якій 28 листопада 1950 року загинув Осип Дяків-“Горновий”. І при цьому висуває додаткові аргументи: навпростець від криївки до хати було дуже близьенько, що слугувало тактичними вигодами для безпечного приходу і відходу: “Бо неподалік, від нашої хати до криївки, де потім загинув “Горновий”, по прямій десь півкілометра, а може і менше, то зовсім недалеко. То так називається Ксендзова деберка, де та криївка. Я ще пригадую, як мені тато показував ту криївку”. Можемо припустити, що з О. Дяківим як провідником Львівського краю мав усі підстави зустрічатися Головний командир УПА. При цьому оповідач наводить ще один аргумент: навпростець звідси недалеко й до підльвівського села Білогорща, місця найбільш відомої й легендарної криївки Р. Шухевича: “Та й зрешту до Білогорщі від Великого Поля не так далеко, по прямій лінії”.

Хоча якщо обом високопоставленим керівникам потрібно було зустрітися, то Шухевич міг прийти й з іншої своєї конспіративної квартири. Проте Білогорща попри її справді найближче розташування порівняно з іншими місцями базування, як місце загибелі Р. Шухевича, в усній традиції є найбільш відомою. Вона сакралізована героїчно пролитою кров’ю Головного командира. І отже саме ще й тому оповідач, можливо, навіть підсвідомо оперує ним у своєму аргументуванні.

Водночас І. Федик розуміє, що персоніфікація О. Дяківа і Р. Шухевича на підставі близькості їхніх криївок та що їм треба було б зустрічатися особисто, ґрунтується так би мовити на непрямих доказах. Тому оповідач намагається відшукати безпосередній доказ – у твердженні повстанця-хориста, що той тоді охороняв О. Дякова й Р. Шухевича. Але робить це тільки після того, як упевнюється, що у розповіді охоронця зазначено точний опис тамтешньої місцевості з її рельєфом. Прямий доказ, причому від людини ще живої, яка в разі сумніву може це особисто підтвердити, в особливий спосіб підсилює достовірність основної ідеї переказу – що саме Р. Шухевич перебував у селянській хаті.

Та з погляду історичної об’єктивності ця фольклорна аргументація викликає сумніви. В аналізованому переказі зазначено, що ця подія сталася у сорок сьомому році, а також вказано, що Параню арештували в сорок сьомому. Якщо це так, то логічно постає питання, а чи на той час О. Дяків вже мав криївку біля Великого Поля, а Р. Шухевич – конспіративну квартиру у Білогорщі. Нам невідомо, коли О. Дяків облаштував криївку біля Великого Поля. Із дослідження Володимира Мороза про життя й діяльність Осипа Дякова (“Горнового”) дізнаємося, що упродовж 1945–1948 років він працював у Головному осередку пропаганди ОУН, який мав постій у Карпатах, на Львівщину перебрався у травні 1948 року, де перебував

у лісах біля села Велике Поле¹⁰. Із спогадів соратників Р. Шухевича дізнаємося, що у Білогорщі штаб-квартира Головного командира УПА була організована під зиму 1948 року¹¹.

Водночас можна припустити, що влітку 1947 р. обоє провідників могли на кілька днів зустрітись біля с. Велике Поле для обговорення якихось важливих питань. Згідно з вимогами конспірації О. Дяків не міг базуватися в одному місці, в одній криївці упродовж трьох років – від 1947 року й до загибелі в листопаді 1950 року.

Аналізуючи народну епічну традицію, вважаємо, що образи Р. Шухевича й О. Дяківа в аналізованому переказі є майстерним поетичним вимислом.

Перебування у батьківській хаті Р. Шухевича й О. Дяківа оповідач вважає історичним: “От якраз та історична зустріч була, коли в нашій хаті був Роман Шухевич, був Осип Дяків-«Горновий»...” Значимо, що ця буденна робоча зустріч двох повстанських керівників не набула якогось резонансного суспільного значення. Та її історизм є усі підстави розглядати у народно-епічному ракурсі. Адже вона не лише закарбувалася у пам’яті оповідача, а й тривалий час є імпульсом активного оповідного процесу: залучення нових фактів, міркувань, тверджень.

Отже, оповідач – надзвичайно активна творча особистість, вносить помітний вклад у народний епос. Осмислення події і трансформування та модифікація тексту є перманентними і доволі тривалими. Його особистий внесок у тематичний зміст твору полягає серед іншого в “ідентифікації”, крім Р. Шухевича, ще й О. Дяківа. Оповідач уводить О. Дяківа у когорту народно-епічних героїв епохи ОУН–УПА. У народному епосі у масовій народній свідомості збільшується кількість історичних героїв із національної еліти. А це дуже важливо, оскільки в повстанському епосі більшою мірою представлені відомі й безіменні репрезентанти широких народних мас: звичайні повстанці, підпільники, прості селяни, міщани, тобто ті, хто з честю “сповняв наказ”. Проте успіхи у вирішенні загальнонаціональних суспільно-політичних проблем значною мірою залежать від очільників, провідників, тих, що “віддають наказ”. І власне фольклор, зокрема його епічні жанри, є тим дієвим чинником, що репрезентує народові його справжню еліту, утверджує довіру, вчить відділяти справжніх провідників від фальшивих.

Традиційна розповідь потребує, аби Головний командир УПА був особою динамічною. Та водночас, згідно з вимогами підпільницької конспірації спілкування кожного повстанця, вже не кажучи про Головного командира, зі сторонніми особами були мінімальними, зводились до формальних чи найбільш необхідних. Тому більшість зафіксованих нами народних оповідань чи переказів про Р. Шухевича відзначаються тією специфічною рисою, що вони передовсім констатують та ідентифікують постать Головного командира, а сам предикат, тобто пов’язана з ним дія часто зводиться до мінімуму: бачили, везли чи вели по зв’язку, перекинулися з ним кількома словами тощо. Так у народному оповіданні С. Федик таким предикатом-пуантом є те, що Р. Шухевич особисто доручає їй занести у сусіднє село естафету.

¹⁰ Мороз В. Портрет Осипа Дяківа-“Горнового” / В. Мороз. – Торонто; Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2010. – С. 19, 23, 36.

¹¹ Куж В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич / В. Куж // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, Вид-во “Літопис УПА”, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич –“Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. – С. 487.

Тим часом у своїй розповіді І. Федик цей епізод не згадує, проте зазначає, що Шухевич сказав його двоюрідній сестрі Парані: “Друже Параню, не плач, ми всі загинемо за Україну”. Примітно, що ці слова з незначними відмінностями у переказі повторюються тричі. Зрозуміло, що ця фраза не могла бути одною-єдиною, а очевидно виникла у процесі якоїсь розмови щонайменше між Р. Шухевичем і Паранею. Проте вона залишається поза епічною канвою. Але при цьому вона набуває вагомого ідейно-сміслового навантаження, форми сентенції – тобто квінтесенції певної суспільно-політичної ідеї, вчення, пророцтва тощо. Щоб сконцентрувати на собі максимальну увагу реципієнта, що повинен якомога глибше проникнути у цю сентенцію, розкодувати увесь її смисл, і залишається поза рамками тексту уся та розмова, що породила сентенцію.

Що ж до безпосередньої фрази Р. Шухевича, то оповідач лише констатує її у переказі, акцентуючи на ній увагу, але розкодувати й осмислювати її сутність він залишає кожному окремому слухачеві.

Ця фраза характеризує самого Р. Шухевича. Водночас займенник “ми” стоюється вояків УПА, усіх активних учасників збройної боротьби. Він бере на себе місію і від їхнього імені заявити, що всі вони у цій боротьбі загинуть. При цьому варто глибше розкрити контекстуальну семантику слова “загинуть”. Тут воно має доволі потужне багатогранне смислове навантаження. Серед іншого вказує на усвідомлення умов і реалій боротьби із її трагічними наслідками для вояків – неминучою загибеллю. Але самі вони не сприймають цю загибель як безвихідь і відчай. Це радше засвідчення своєї високої вояцької честі і гідності, це констатація найбільшої жертви – самого життя заради перемоги і майбутньої історичної перспективи усієї нації. Сентенція Р. Шухевича – це також запевнення готовності його особисто і повстанської армії у посвяті себе на героїчний вояцький чин, який за посередництвом епічної традиції трансформує їх у невмирущу славу як вагомий компонент теж невмирущої національної ідеї.

Те, що Р. Шухевич бере на себе право говорити й від імені усіх вояків, свідчить про ідейну й духовну єдність між Головним командиром та його армією. Він упевнений у них, а вони беззастережно довіряють йому. Для сучасного реципієнта вислів генерала “Чупринки” – це не просто звичайні слова, сказані заради бравати. Сила цих слів засвідчена пророчою правдою – незламною жертвовною боротьбою – аж до героїчної загибелі Головного командира, як і тисяч його вояків. Отож сучасників цей вираз спонукає вшановувати пам’ять полеглих героїв, а також брати їх за приклад у реалізації національної ідеї на її сучасному історичному етапі.

Цікаво, що у розповіді І. Федика виразно простежується такий доволі рідкісний для новочасного фольклору художній прийом, як ретардація – гальмування прямого розвитку сюжетної дії, уповільнення розповіді про зображувану подію з метою зробити твір тривалішим і в такий спосіб сприяти більш якіснішому його сприйняттю. Розповідаючи про фактично буденні речі – звичайний візит до їхньої хати двох осіб – оповідач намагається поглибити переказ різними міркуваннями, припущеннями, роздумами. Ретардація характерна також у зусиллях оповідача аргументовано довести, що йдеться саме про Р. Шухевича.

І. Федик поетизує й глорифікує Головного командира УПА. Найбільшою мірою возвеличення головного героя у переказі є апіорі – впливає передовсім з історичної та епічної біографії Р. Шухевича, що безпосередньо перебуває поза текстом, але загальновідома.

Глорифікація постаті Р. Шухевича у розповіді оповідача виражається також безпосередньо. Найперше вона характерна уже для зовнішнього вигляду командира: “Він був дуже інтелігентний і культурний на вигляд”. А на цій підставі оповідач стверджує, що це “дуже високий чин”. А ще поетизація простежується у симпатії дівчини Парані до гарного пристойного чоловіка та вояка. Вислів “Чупринки” “ми всі загинем за Україну” – самозречення й жертвність заради Батьківщини. Це асоціативно, на підсвідомому рівні також сакралізує Головного командира у сприйнятті реципієнтів. Слова Р. Шухевича стали пророчими. Він дотримав слова і загинув, а точніше – свідомо віддав себе у жертву.

Підґрунтям поетизації й глорифікації Р. Шухевича є спілкування його з Паранею, те, що він її заспокоїв, надихнув.

Отже, народна епічна традиція усіма доступними їй художніми засобами і прийомами намагалася двох повстанців, що зайшли до сільської хати, персоніфікувати як Р. Шухевича та О. Дяківа. Фольклорний твір досі не втрачає своєї ідейно-сміслової й художньої цінності, навпаки засвідчує жертвність вояків УПА, увіковічне героїчну пам’ять про Р. Шухевича та його однодумців.

Yevhen Lunio. The folk tale ‘Roman Shukhevych and Osyp Dyakiv stay in a peasant house’: the ideological and semantic aspects

The article analyses an original folk tale entitled ‘Roman Shukhevych and Osyp Dyakiv stay in a peasant house’. It establishes that its plot is rooted in artistic speculation, which proves the social and political significance of these persons. The article establishes that the narration about liberation movement in the late 20th – early 21st century contains two main components: traditional and modern. It demonstrates how the narrator, pressured by contemporary norms, attempts, through a logical-semantic interpretation, to prove the authenticity of the story that these two popular epic heroes stayed in his father’s house.

Key words: insurgent narrative tradition, folk tale, Osyp Dyakiv, OUN, UPA, Yavoriv region.